

nélkül. A héberek mind hasonlítani akarnak. Ruhában, hajviseletben, vallásban, szokásban ítéletben, utánozzák a környezetüket. Utálatos emberfajta, mert saját eredetét feledni hajlandó, héber társait rútul elárulja, önző érdekből összevissza házasodik. Nincs undorítóbb egy asszimilált hébernél.

És mondta Mózes! Nem sok esélyt adsz ennek a népnek birodalmadban, uram.

Dehogyanem, – élénkült fel Fáraó. – Adok esélyt. Ők lehetnek helyettem a nép ellenségei. A bajok magyarázatai. A hibák titkos okozói. A hébereknek szerepe van nálam. Olykor főszerepe. Nem vagyok velük kicsinyes. De nem is lehetek, hiszen szükségem van rájuk. Ezért nagyon kérlek, ne is fárassz tovább ezzel a pusztába vonulással. Az Örökkévaló, mint láthatod, megkemé-

nyítette szívemet. Itt maradtok. És még valami. Te igen fáradtnak látszottál, mielőtt elém kerültél. Kincstárosom, tudósom és papom ezek szerint halálra kínozta. Te pedig jót tettél velük, mert sápadt arcodra, remegő kezedre való tekintettel magas kitüntetésben részesítem őket. Ők ennek fejében istenvoltomat tanúsítják majd a sokaságban. Erre nagy szükségem is lesz, ebben a húshiányos időben. Engedd meg, hogy megköszönjem neked tett szolgálatodat, és hogy azzal, hogy megjelentél a palotában, ezt a nagyszerű politikai manővert lehetővé tette a számomra. És most elmehetsz. Nem szükséges köszönnünk egymásnak.

És Mózes, legyőzve jó úri neveltetését, amit az egyiptomi udvarnak köszönhetett, csakugyan köszönés nélkül távozott.

Berkes Erzsébet /

TE MEG ÉN ÜLÜNK A VONATON

BÁRDOS PÁL STAN ÉS PAN CÍMŰ REGÉNYÉRŐL

Két férfi üldögél egy árookban, és azt lesi, hogy egy távoli ablakban fény gyúljon. A várakozás unalmát és kínzó gondolataikat úgy próbálják távol tartani, hogy mesélgetik életüket, álvitákat provokálnak, megpróbálják egymást kiborítani.

Már az első percekben kiderül, hogy nem első alkalommal vannak közös leshelyen, s hogy nem ma kezdték a fenti unaloműző játékot. Régebben más volt a nevük – fedőnév –, s bár ugyanannak a szervezetnek a megbízásából, de a világ más pontján és más háborús bűnös után nyomoztak. Most Mengele, a Halál Angyala leleplezésén munkálkodnak, vagyis végzik a távoli ablak megfigyelését. Ez persze csak egyetlen mozzanatocská a Halál Angyala kézre kerítésében és majdani megbüntetésében, ők azonban a feladat egészében nem kételkedve lelkiismeretesen figyelnek. A tanult és elvont gondolkodásra fogékony férfi neve most Stan, a tanulatlan, földhözragadt eszjárásúé – Pan. Az újkori sikereket ért bohócpáros egymáshoz való viszonya itt is megismétli a filmsorozathoz ismert alapviszonyt: okos-buta, mozgékony-nehézkes, kicsi-nagy, úr-szolga, Fehérbohóc-Böggőbohóc, Hacsek–Sajó; vagy éppen a pesti viccekből ismert szereposztást, amikor Kohn és Grün utazik a vonaton.

Bárdos Pál nemcsak a névadással, hanem az

alapszituációval is ősböhöci helyzetet választ: újra és újra megcsócsáljuk a történelmet, az életünk eseményeit, hátha valami tanulságot lehetne belőle kihozni, hátha kiderülne visszamenőleg is az értelme. Ezt az epikai archetípust egy újabb keletű „őselemmel” egyéníti: Stan és Pan zsidók, akik Auschwitz és a deportálások, illetve a pesti gettótól szörnyűségei után belépnek a Szervezetbe, egyéni életüket teljesen föladják, már csak a bűnösök megbüntetéséért élnek. Életüknek a Szervezet ad értelmet, de attól fogva, hogy benne s általa élnek, nincsen emlékeznivalójuk. Egyéni sorsuk, emlékeznivalójuk csak addig van, amíg a sárga csillagot föl nem varrták. Stan addig volt feltörekvő polgárgyerek, húgaival csatározó testvér, apját kritikusan szemlélő kamasz, s Pan csak addig anyját fenntartások nélkül imádó félárva, bandázó falusi, amíg meg nem érkezik egyikükkel a marhavagon Auschwitzba, másikkal nem kezd futárként dolgoztatni a gettó életét szervező tanács. Pan ezért képtelen tovább mondani emlékeit, egyéni élményeit a lágerbe érkezés pillanatától, Stan ezért mesél általánosságokat attól fogva, hogy az Ígért Földjét megpillantotta. Az elébb csak rájuk bélyegzett, az utóbb már önként is vállalt közösség benyeli, személyiségüktől, egyéni sorsuk megélésétől megfosztja őket. Ha csak zsidó vagy, akkor már

oly mindegy, hogy Ping, Hacsek, Stan a neved. Te már nem vagy egyéniség. Mi vagy te? A regény utolsó jelenetében Stan felteszi a kérdést, s maga válaszol, amikor Pan tetovált karjáról leolvassa a számot: 57 822, ez vagy.

Bárdos Pál regényének egésze erről a tömegemberré válásról szól. A láger-tetoválás azonban csak szemléletes betetőzése annak, ami a század emberével bekövetkezett. Mert nemcsak az elhurcolt zsidókból, s a túlélés után egyetlen ügybe temetkezőkből lett arc – és egyéniség nélküli pusztasors. Mengele is fölcserélhetővé szublimálódik. Róla is csak a lágeren kívüli élete szolgáltat egyéni adatokat: éltanuló, középosztálybeli neveltetésű, genetika a kutatási területe. De hogy valóban őt látta-e Pan az elhurcoltakat osztályozó egyenruhás alakokkal szembesülve, valóban övele villant-e össze egy appel alkalmával a tekintetük, s ha felvillan a fény a megfigyelés alatt álló ablakban, akkor tényleg a Halál Angyala kerül-e hurokra – arra nincs semmi bizonyosság. És nemcsak elszemélytelenedett Mengele, hanem bárki Mengele lehet. Stan felidézi azokat az alkalmakat, amikor hamis svájci és svéd menlevelekkel módjában állt sorstársakat menteni. A feladat lázában megfedkezett saját édesanyjáról, a döntés hevületében azoknak adta az életmentő papírokat, akik ott és akkor éppen rokonszenvesebbeknek látszottak az ő szemében. Miben különbözött akkor attól az SS tisztától, aki a vagonokból leszédelgőket fejbiccentéssel jobbra és balra küldte, azaz barakkba vagy krematóriumba? A bűn mérhető-e azon, hogy az egyik hárommillió, a másik három ember pusztulásáért felelős?

Nem kisebb gondolkodóval, mint Hegellel találja szemközt magát az ekként gondolkodó Stan: egész és rész viszonyában Hegel a részt alárendelte az egész céljainak. Emberek esetében azonban ez többség és kisebbség viszonyát jelenti, s a gyakorlatban azt, hogy a kisebbséget ésszerű feláldozni a többség céljaiért. Így gondolkodva azonban bárkiből vagy bárkiből lehet feláldozható kisebbség! Vallási, faji, osztályérdekek mindig rátalálhatnak a céljaikat keresztező kisebbségre. Most a zsidókra. Aztán a más nemzetiségű, bőrszínű, nyelvű, társadalmi helyzetű vagy éppen a másként vélekedők csoportjára. Bárkiből lehet zsidó! – kiáltja világga Stan. Esély tehát megeleségre is, üldöztetésre is egyként megvan mindenkiben, mert már nem vagyunk én Löwinger, te Kovács János, hanem csak számok, akiket ügyekért mozgatnak.

Az egyszerű eszközökkel, vaslogikával építkező regény végén úgy érzi magát az olvasó, mint Kohn bácsi, amikor a glóbuszt mutatták neki: hol szeretne élni, s ő egy másik földgömböt kért. Mert igaz, hogy Bárdos Auschwitzról és Mengeléről mesél, igaz, hogy két zsidó ül az árokban, s kétszáz oldalon keresztül pilpallal szórakozik, s az is igaz, hogy Európa legnagyobb szégyenéről, a zsidókér-

dés végleges megoldásáról beszélnek a szereplők, ez a regény azonban mégsem csak zsidó regény. Itt a gondolkodás fényében valamennyi olyan eszme megkérdőjelezve áll, amelyik egymással szembehelyezi a köz és az egyén javát. Viszont eddig csak olyan közösségképző ideológiák működtek, amelyek önfeladást követeltek az egyéntől a közösség kedvéért. Még az olyan „kisközösség”-ben is, mint amelyet e regény szereplői alkotnak, csak az egyik eheti meg a halas szendvicset, mert csak egyetlen halas szendvics van. De hát az anyagi javak bőségén múlta etikus mivoltunk? Bányáomlásokor nem a népesebb embercsoportot kell-e előbb vagy egyáltalán kimenteni? Hol marad az egyéniség szabadsága, ha nem választható a rokonszenvesebb?

Aligha szándék nélkül visz bele bennünket ez a dialógusregény abszurd élethelyzeteket boncolva az abszurditás belátásába. A század történelmén eltűnődő embernek nincsen mit választhatnia. Bárkiből lehet üldözött, bárki betöltheti az üldözött szerepét, s bármihez lehet magasztos ideológiát gyártani, minden azon múlik, kinek a kezében van vagy az Uzi márkájú géppisztoly, vagy az életmentő menlevél, vagy a szendvicses zacskó. Hogy ne váljunk-maradjunk „pusztán adat s anyag” a választás lehetőségéhez kell-kellene eljutni, de még az alternatívák felismeréséig sem jutottunk.

Vannak alternatívák?

Hogy így kérdezhessünk, vallja Bárdos, előbb azzal kell tisztába jönnünk: kik is vagyunk voltaképpen? Stan és Pan a történet kezdetén két, identitásában háborítatlannak látszó beosztott. Van feladatuk, sorsuk, múlt- és jövőképük. Az utolsó mondatoknál már abban sem lehetünk biztosak, valóban két személy diskurált-e, s nem egyetlen huszadik század végi intellektus gyötrődte-e végig a század emberének szellemi csődjét. A semmihez érkezünk el, amit nem próbál az író a tabula rasa, a tiszta lappal indulás esélyévé maszkírozni. A végső konklúzió teljes kilátástalanságot jelent. Van azonban ennek a kilátástalanságnak felemelő motívuma: a kétségbeesés méltósága. A végigvitt gondolat merészségéből, a megváltó pótlékok tagadásából, a magányosság kendőzetlenségéből az a részvét süt ki, amit a gondolatmenet végén összeroppanó Pannak, az anyag-embernek mond a szellemi kalandra vállalkozó társ, a gondolkodó Stan: „Ne sírj, Pan. Egész szép neved van.” Ez a kijelentés hűján van minden ésszerűségnek, hiszen hogyan lehetne szép egy sorszám? Hűján van mindennek, amit Stan eddig a személyiség védelmében és esetlegességéről állított. Ebben a buta kijelentésben mégis vigasz van: szép a neved, mert ember vagy. Szépséged nem a számjegyben, hanem ember-jelentésedben van. Kevés ez a szépség? Sok? A gesztus felemelő, hogy a mégoly eszes Stan sem tehet mást: magához karolja – legyen az a mozdulat

bármilyen irracionális is – a másik embert, a másik énjét.

Stan egész észjárása, amely a regényt mozgó vaslogika, ezzel a befejező nyilatkozattal másik szférába emelkedik: ésszerűtlenségétől humanizálódik. Nem az igazság, hanem a másik ember lesz fontossá. Ezzel nyomatékot kap Stan egész idő alatt folytatott agytornája, amelyik a hiábavalóságon túl is tartogat elfogadható gesztust: a nem önmagáért való, a másikat szolgáló tettet. Parányi mozzanat ez, mégis arra mutat, hogy Bárdos képesnek hiszi az embert új közösségek, más elviségen alapuló összetartozástudat megteremtésére.

Bárdos Pál regénye közel két éve jelent meg. Eörsi István méltató sorain kívül alig is figyelt föl rá az irodalmi közvélemény. Mentegetésül mondhatnám, hogy a politikai események eltakarják. Mondhatnám – s ez már mentegetés sem lehet –, hogy ezen a regényen is betelt a fátum: zsidóügynek vélve sokan el se olvasták, akik meg így vették kezükbe, csalódtak: hogyan lehetne feltételezni, hogy bárki lehet zsidó, bárkiből lehet Mengele? De azt is fölemlíthetem, hogy bizonyos szerzőket aranytojást tojó tyúkként ünnepel a kritikusok zárt köre, bármi kerüljön is ki a fészükéből, másokról pedig akkor sem vesz tudomást, ha gyémántot költenek is ki. Bárdos ez utóbbiakhoz tartozik: 1975-ben kiadott életrajzi regénye – *Az első évtized* – alig észrevéve szívárgott el. A *Stan és Pan* az utóbbi évek egyik legerősebb gondolati töltésű magyar regénye. Érdemül sorolhatjuk azt is, hogy bár elvont filozófiai kérdéseket boncol, előadásmódja nagyon is egyszerű, modorában alig is különbözik a frontregényektől vagy az oly népszerű különítményes sztoriktól. Ha volt mintája

egyáltalán, úgy Beckett *Godot*-jával tart rokonságot, a létélményt ő is bohóctréfákkal közvetíti. Jóllehet személyes élményei, sorstudata a zsidóüldözésekkel táplálkozik, nem marad meg ezen a körön belül. Mint minden értékes író, úgy ő is saját tapasztalatai, saját sorstudata modell voltához jut el: egyetemesebb közlendői vannak annál, sem hogy azokat csak egy szűkebb csoport élményének, sorsának láthatnánk. Amit korábbi regényeiben is tapasztalhattunk, az elvont fejtegetésekhez való vonzódás – az most természetes nyíltsággal valósul meg. Nem ürügyet keres a helyzetekben az eszmefuttatások számára, s nem is didaktikus betétek az általánosító eszmefuttatások, hanem helyzet, jellem, cselekmény nyilvánvaló összefüggésének eredményei. Keserű fintora a történelemnek – de e regény történetének mindenképp – hogy a politikai változások következtében napvilágra került múltbeli tények is (gulág, Sztálin–Ribbentrop egyezmény) és a bekövetkezett események is (nemzeti ellentétek kirobbanása, vallási harcoké, a nagyhatalmak alkudozásai, a kommunista pártok összeomlása) igazolják Stan gondolatmenetét. Nem az író akarom ezek fölemlítésével próféta-színben feltüntetni, de nem árt észrevennünk, hogy a végig gondolt gondolat nemcsak utólag keletkezett művekben, hanem már az események előttiekben tudott számolni az ideológia válságával.

Batsányi kétszáz évvel ezelőtt Párizsra mutatott, hogy elnyomók és elnyomottak számára jövőképet adjon. Bárdos Pál Auschwitzra mutat, ahol üldözöttek vagy üldözőnek lenni egyként gyalázat. Ülünk a vonaton: két héber, két katona, két megfigyelő. Hová érkezünk és milyen minőségben?

Farkas István / KARMEL-HEGY

Megszokott hétvégi kép: vége a munkának – eljött a „rózsanyílás” ideje... „Varda!” „Varda!” hangzik a kiáltás. „Varda!” „Varda!” A gépeket leállították, az osztályozóhengerek nem rázkódnak többé, hogy különböző nagyságú likaikon át kihullajtsák a beléjük omló kódarabokat, zúzalékot. A csillék a sín pályák végén lefékezve vesztegelnek, a vastag füles gumikosarak, kapák, kis- és nagykalapácsok, fűrők szép rendben elraktározva pihennek... Mindenki kapaszkodik fölfele a teherautókra: húsz főnyi kibuci csoportunk a jaguri kocsikra, a „magán” kőfejtők – zsidók, arabok – arra a kettőre, amelyik az ellenkező irányba, Haifa felé tart. „Varda!” „Varda!” A raktárnokok sürgetik az embereket a felszállásra. „Jalla, ja sabbáb!” – kiáltja az öreg arab vízfordóember is. Mindjárt kezdődik

a „varda” – a nyíló „rózsa”, azaz a robbantás... Már fönny kucorgunk az autók ládájában, izzadunk, de fájós izmainkat ellazítva, élvezzük a szellőt, és örülünk a hétvégének. Minden szem hátratekint: lessük a hétvégi látványosságot, ingyen szórakozást.

A kőfejtés karéját a hét elején elkezdi fúrni a fűrösök, hat napon át egyre hosszabb fűrőrudazattal egyre csak fúrnak, végig a bánya szegélyén. A lyukakban aztán a lőmesterek pénteken elhelyezik a robbanótölteteket.

A teherautók zötykölődve, lassan távolodnak: a göröngyös út miatt is, de azért is, mert mindenki látni akarja a „rózsát”: ez a látvány jár, jussa mindenkinek.

Amikor már annyira vagyunk, hogy szemünk